

DOI 10.31651/2524-2660-2019-3-264-268
ORCID 0000-0002-5500-0070

ПАСІЧНИЧЕНКО Анжела Василівна,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
e-mail: pasichnichenkoan@gmail.com

ORCID 0000-0003-1149-4109

КОВАЛЕВСЬКА Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
e-mail: kovalevska_natala@ukr.net

УДК 373.2.035:316.772.4

**ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Проведено аналіз психолого-педагогічних досліджень щодо визначення поняття «культура міжособистісної взаємодії».

Зазначено, що культура міжособистісної взаємодії є цілісним системним утворенням, яке включає уявлення особистості про правила, принципи взаємодії з іншими, практичні уміння і навички їх реалізації, внутрішнє прагнення до організації власної індивідуальної поведінки на основі загальнолюдських моральних норм поведінки і правил спілкування.

Наголошено, що від культури взаємин залежить здатність особистості встановлювати конструктивний діалог, досягати взаєморозуміння у вирішенні спільних завдань, успішна комунікація в колективній діяльності.

На основі аналізу теоретико-експериментальних даних з'ясовано, що взаєминам старших дошкільників властиві конфліктність, нестабільність, використання негативних форм взаємодії, що пов'язано не лише з віковими психологічними особливостями, а і з недостатнім рівнем сформованості у них культури міжособистісних взаємин.

Наголошено, що успішна соціалізація дитини, заснована на ефективній міжособистісній взаємодії з однолітками і умінні конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, можлива лише за наявності у неї певного рівня культури взаємодії.

Мотивовано встановлено, що запорукою успішності процесу формування культури взаємин є системна, послідовна діяльність педагогів, батьків, дітей та тісна співпраця всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: *взаємодія; дошкільники; культура міжособистісної взаємодії; сім'я; заклад дошкільної освіти.*

Постановка проблеми Дошкільне дитинство – один із важливих періодів у розвитку особистості, у якому взаємини з однолітками посідають чільне місце. Однак, у взаємодії дошкільників досить часто спостерігаються серйозні труднощі: невміння знаходити підхід до партнера по спілкуванню, використовувати відповідні ситуації засоби, підтримувати і розвивати встановлений контакт, нездатність співпереживати і радіти успіху іншої людини та ін. Все це призводить до конфліктів, непорозуміння та свідчить про несформованість достатнього рівня культури міжособистісних взаємин. У зв'язку з тим, що характерологічними особливостями дітей цієї вікової категорії є підвищена емоційність, сенситивність до засвоєння моральних норм, активний розвиток потреби у спілкуванні, формування культури міжособистісної взаємодії у дошкільному віці є обґрунтованим та доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування культури міжособистісної взаємодії є предметом вивчення ряду науковців. Заслужують на увагу дослідження сутнісної та змістової специфіки поняття «культу-

ра взаємин» (Л. Бутенко, М. Горлач, М. Левківський, О. Назаренко, Л. Сохань, О. Яструб); вікових аспектів формування культури взаємин (В. Білоусова, І. Булах, Н. Мирончук, О. Киричук, А. Мудрик, Н. Шуркова, О. Товбаз); ролі педагогів та батьків у цьому процесі (В. Воронов, І. Дубровіна, Ю. Костюшко, І. Кравченко, В. Лозовцева, О. Столяренко, І. Сіданіч, О. Яницька); шляхів, форм, методів виховання культури людських взаємин (М. Євтух, Т. Черкашина, В. Черній, В. Штифурак). Однак, теоретичний аналіз наукових робіт засвідчує, що незважаючи на численні психолого-педагогічні дослідження в означеному напрямку, проблема висвітлена не достатньо повно, зокрема, що стосується формування культури взаємин у дітей дошкільного віку.

Мета статті – висвітлення теоретичних та методичних аспектів формування культури міжособистісної взаємодії у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання культури міжособистісної взаємодії знайшло своє відображення у філософській, соціологічній, психолого-педагогічній літературі. Однак і на сьогодні воно залишається дискусійним.

О. Яструб акцентує увагу на тому, що дефініція «культура міжособистісної взаємодії» інтегральна від понять «культура», «взаємодія», «міжособистісна взаємодія». Культуру міжособистісної взаємодії автор розуміє як складник загальної культури особистості і як сформоване інтегральне утворення особистості, яке характеризується системою індивідуальних властивостей, забезпечує свідоме гармонійне поєднання її духовного світу із зовнішнім соціальним середовищем та сприяє успішній комунікації в колективній діяльності на основі сформованих знань й умінь теорії спілкування [1, с. 85].

На думку Н.М. Мирончук, культура взаємин розглядається як така, що має суб'єкт-суб'єктний характер, який полягає у рівності психологічних позицій, загальній гуманістичній спрямованості, взаємопроникненні суб'єктів взаємин у світ почуттів і переживань, готовності до прийняття думок, позицій суб'єкта взаємодії, а також співпраці з ним [2, с. 26].

Як зазначає І.А. Сіданіч, культура міжособистісних взаємин – це інтегральна якість, що розвивається під час взаємин людини з людиною, у процесі навчання, освіти, виховання, а також самонавчання та самовиховання і містить сукупність моральних знань, емоційно-

психологічних умінь та навичок, моральних потреб і поведінкових дій, засадою яких є гуманістичні норми, принципи та ідеали [3, с. 30].

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зазначити, що культура міжособистісних взаємин – це цілісне системне утворення, яке включає в себе уявлення особистості про правила, принципи взаємодії з іншими, практичні уміння і навички їх реалізації, внутрішнє прагнення до організації власної індивідуальної поведінки на основі загальнолюдських моральних норм поведінки і правил спілкування, що дозволяють встановлювати конструктивний діалог, досягти взаєморозуміння у вирішенні спільних завдань.

Нами було проведене експериментальне вивчення особливостей формування культури міжособистісної взаємодії у дітей старшого дошкільного віку. У ході дослідження ми застосували комплекс методів: спостереження за дітьми в різних видах діяльності та проблемних ситуаціях, соціометричний експеримент, бесіда, анкетування.

Нами виявлено, що 22% дітей старшого дошкільного віку мають уявлення про правила та норми міжособистісної взаємодії з іншими; свідомо їх сприймають і здатні пов'язувати їх порушення з негативними наслідками для себе та інших; демонструють здатність використовувати позитивні форми взаємодії, уміють поводити себе конструктивно, безконфліктно, поступатися своїми бажаннями, інтересами заради досягнення спільної мети. Вони емоційно врівноважені, проявляють дружелюбність, доброзичливість, прагнення допомогти, підтримати, мають щире зацікавлення у спілкуванні, враховують емоційні реакції партнерів по спілкуванню на різні впливи.

Більшість дошкільників (59%), прагнучи до контактів з іншими, мають відносно повні уявлення про окремі правила взаємодії та демонструють вміння їх реалізовувати. Однак, іноді вони не виявляють вміння знаходити підхід до партнера по спілкуванню, підтримувати і розвивати встановлений контакт. Не завжди розуміють необхідність та проявляють схильність поступитися власними інтересами. Намагаються врахувати реакції партнера на засоби комунікації. Інколи для встановлення позитивних взаємин та подолання конфліктних ситуацій потребують підказки та допомоги дорослого.

Значний відсоток дітей (19%) мають істотні труднощі в спілкуванні з однолітками. Для них характерна несформова-

ність загальної культури спілкування; відсутність умінь гратися дружно, досвіду дбайливого ставлення до результатів діяльності однолітків; невміння і небажання підкорятися вимогам товаришів, правилам, продиктованим змістом гри, стримувати свої бажання, потреби. У взаємодії з однолітком можуть відкрито і жорстко домінувати, відкидати будь-які пропозиції іншої дитини, досить часто бурхливо реагують на непорозуміння, що виникають у спільній з однолітками діяльності, і самі ініціюють конфлікти. Відзначаються труднощі в умінні співпереживати і радіти успіху іншої людини, що призводить до різних конфліктів і непорозумінь.

Також нами виявлено залежність між рівнем сформованості культури взаємин дошкільника та його положенням в групі однолітків: чим вище соціометричний статус дитини, тим легше вона досягає взаєморозуміння з товаришами, здатна встановлювати конструктивні взаємини, що свідчить про високі показники сформованості культури міжособистісної взаємодії. Результати нашого дослідження показали, що популярні дошкільники не байдужі до дій ровесників, досить часто проявляють інтерес до того, що роблять інші, хвалять та підтримують ровесників. Вони співпереживають іншим у відповідь на оцінку дорослого. Популярні діти завжди намагаються вирішити конфлікти мирним шляхом [4]. Однак, зазначимо, що деякі діти, які займають сприятливе становище в групі внаслідок добре сформованих ігрових навичок, не завжди дотримуються культури взаємин в спілкуванні з ровесниками і домагаються реалізації спільної мети неадекватними засобами (використовують накази, тиск, командний тон, фізичний вплив) [5, с.25].

Аналіз анкет вихователів і спостереження за їх практичною діяльністю засвідчили, що всі вони усвідомлюють значущість проблеми формування культури міжособистісної взаємодії у дошкільників. Переважна більшість з них мають достатній рівень професійних умінь і навичок щодо формування взаємодії між дітьми, вдало застосовують різні форми роботи; уміють знаходити оптимальні шляхи впливу на дитину, що стимулюють вияв умінь та навичок культури взаємодії, але потребують підвищення компетентності з даної проблеми. Акцентують увагу на доцільності співпраці закладу дошкільної освіти закладу та сім'ї у цьому процесі і одночасному ігноруванні та недостатній увазі батьків до даної про-

блеми. Батьки ж, у свою чергу, вказують на необхідність формування культури взаємин. Однак, не ставлять цю проблему на перше місце у порівнянні з розвитком інтелектуальної сфери та не усвідомлюють її важливості саме для дошкільного віку, але погоджуються на співпрацю з педагогами у даному питанні.

Отже, культура взаємин є серйозною педагогічною проблемою, так як формування її компонентів в стихійному досвіді дошкільнят відбувається недостатньо активно. Перешкодою цього є властивий для дитячого віку егоцентризм, що лежить в основі конфліктів дітей один з одним (Т. Репіна, А. Рояк), та недостатній рівень сформованості компонентів культури міжособистісної взаємодії. У той же час дошкільний вік – період активного входження дитини в соціальний світ, засвоєння культури взаємодії (В. Абраменкова, Т. Бабаєва, М. Лісіна, Д. Фельдштейн та ін.). О.В. Колосова наголошує, що у згуртованому колективі, який живе змістовним і повноцінним життям, діти набувають позитивного соціального досвіду, проймаються спільними почуттями і переживаннями ще задовго до того, як починають усвідомлювати високі моральні принципи [6, с.32]. І.П. Рогальська зазначає, що група однолітків для дошкільника є першою інстанцією, яка дозволяє йому формувати власні погляди поза сферою контролю дорослих, зіставляти соціальні орієнтири дорослих та дітей [7, с. 187]. Ми погоджуємося з думкою ряду науковців (Т. Антонова, Т. Репіна, Я. Коломинський, Т. Бабаєва, О. Смирнова), що колектив ровесників, у який дитина потрапляє в закладі дошкільної освіти, створює найбільш сприятливі умови для формування культури взаємодії.

Виходячи з вищезазначеного, на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень та результатів власного дослідження, ми визначили основні шляхи формування культури міжособистісних взаємин, які реалізуються у таких напрямках: діяльність педагогів, батьків, дітей.

Від особистості педагога, його стилю взаємодії багато в чому залежить результат виховного впливу на конкретну дитину і дитячий колектив в цілому. У процесі спілкування педагог повинен не тільки теоретично передавати свій досвід і знання, але, перш за все, транслювати власною поведінкою ставлення до іншої людини [8, с.60]. Важливо зауважити, що стиль взаємодії педагога з дітьми має прямий вплив на характер спілкування

дітей один з одним, загальну атмосферу в дитячій групі. На думку І. Беґа, характер сприйняття дитиною виховних впливів залежить від сприйняття нею особистості вихователя. Так, якщо педагог демонструє доброзичливе ставлення до дітей, проявляє зацікавлену увагу, допомагає в складних ситуаціях, то висока ймовірність того, що діти будуть спілкуватися один з одним за такими ж правилами [9, с.128].

Саме тому, особливу увагу варто звернути на підвищення ефективності педагогічної діяльності, створення комфортного психологічного мікроклімату в закладі дошкільної освіти; організацію вихователями освітнього простору і розвивального предметного середовища, що сприяє поліпшенню комунікативного спілкування дошкільнят.

Звичайно ж, домінуюча роль у формуванні особистості дошкільника, в тому числі особливостей його спілкування, належить родині. У ній виробляються сукупність норм, санкцій та зразків поведінки, що регламентують взаємодію між подружжям, батьками і дітьми. Але сім'я не може бути єдиним полюсом виховання і соціалізації дитини [8, с.58]. Неодноразово у психолого-педагогічних дослідженнях вказувалося, що як дошкільний заклад, так і родина є важливими інститутами соціалізації, кожен із них виконує свої специфічні функції, однак лише їх взаємодія є ефективним засобом повноцінного розвитку дитини-дошкільника. Тому, необхідною умовою реалізації поставлених завдань з формування культури взаємин є співпраця закладу дошкільної освіти і сім'ї, що базується на проведенні просвітницько-консультативної роботи з батьками, використанні традиційних та нетрадиційних форм співпраці, активному включенні родини у процес виховання культури міжособистісної взаємодії.

Важливим напрямом є робота з формування системи знань про норми, правила взаємин, культури поведінки і спілкування, відпрацювання умінь та навичок їх використання у дітей, налагодження позитивного психологічного клімату у групі. А.О. Варяниця, Н.В. Гавриш зазначають, що головним критерієм соціального розвитку є не ступінь засвоєння соціальних норм і правил поведінки, а ступінь самостійності, ініціативності особистості, свідомого застосування відомих способів оптимального розв'язання соціальної проблеми, здатність до пошуку шляхів виходу з важкого становища [10, с.137].

У зв'язку з вищевказаним, зазначимо, що важливим аспектом формування культури взаємин дітей є не лише набуття ними практичного досвіду за допомогою включення в різноманітні ситуації, а й їх аналіз, оцінка, усвідомлення необхідності; розвиток потреби дошкільників у морально-ціннісній взаємодії, формування здатності до логічного пошуку шляхів розв'язання проблемних моментів неконфліктними методами. Ці завдання реалізуються шляхом створення необхідного предметно-розвивального середовища, використання ряду методів та прийомів роботи з метою навчання дітей конструктивних форм поведінки (слухання та обговорення дітьми художніх творів, самостійне складання ними розповідей на морально-етичні теми, придумування кінця відомих казок, аналіз проблемних життєвих ситуацій; застосування комплексу спеціальних ігор, вправ для розвитку вмінь та навичок взаємодії; програвання інсценівок, ігор-драматизацій, змістом яких є етичні ситуації; рольове розігрування життєвих ситуацій).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, проведений теоретичний аналіз дозволив зробити висновки про те, що поняття «культура міжособистісних взаємин» включає в себе систему знань, умінь та навичок, якостей та особистісних установок індивідів, що дозволяють будувати конструктивні взаємини. Дослідження показало: теоретичні знання дітей про моральні норми та правила взаємодії обмежені, практичні уміння їх реалізації недостатньо сформовані, що, у свою чергу, призводить до проблем у побудові взаємин. Формування культури міжособистісної взаємодії дошкільників передбачає системну та послідовну діяльність щодо створення оптимальних умов з метою включення їх в активну пізнавальну діяльність з оволодіння комплексу знань про правила взаємин, формування вмінь, навичок, звичок поведінки та розвиток індивідуальних якостей, які сприятимуть дотриманню культури взаємин. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні впливу сім'ї на процес формування культури взаємин у дітей дошкільного віку.

Список бібліографічних посилань

1. Яструб О. Сутнісний аналіз поняття «культура міжособистісної взаємодії». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 8. С. 81–86.
2. Мирончук Н.М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2007. 262 с.

3. Сіданіч І.Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі: дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ: Ін-т пробл. виховання АПН України, 2004. 214 с.
4. Пасічніченко А.В. Становлення статусу дітей у групі на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Київ: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. 177 с.
5. Пасічніченко А.В. Психологічні особливості становлення лідерських якостей у дошкільному віці. *Актуальные научные исследования в современном мире: сб. научных трудов XXIV Международной научной конференции (Переяслав-Хмельницкий, 26–27 апреля 2017 г.)*. 2017. Вып. 5(25). Ч 10. С. 22–25.
6. Колосова О.В. Колектив як фактор соціального становлення особистості старшого дошкільника. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2014. №42. Ч.2. С. 31–35.
7. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 400 с.
8. Терещенко О.Г. Формирование гуманистической направленности в общении детей дошкольного возраста. *Достижения науки и образования*. 2018. №10. С. 58–61.
9. Бех И.Д. Личностно-ориентированный подход: теоретико-технологические основы. Киев: Лыбидь, 2003. 280 с.
10. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія/ за заг ред. Н.В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.

References

1. Yastrub, O. (2014). Essential analysis of the concept «culture of interpersonal interaction». *Scientific Bulletin of the East-European National University named after Lesia Ukrainka*, 8, 81–85.
2. Mironchuk, N.N. (2007). The Formation of Teenagers' Interpersonal Relations Culture in Extra-Curriculum Activity (PhD dissertation). Kyiv (in Ukr.).
3. Sidanich, I.L. (2004). Forming of the culture of between parents and children in the school and family (PhD dissertation). Kyiv (in Ukr.).
4. Pasychnychenko, A. V. (2003). Formation of children's status in the group on the stage of transition from the senior pre-school age to the junior school one (PhD dissertation). Kyiv (in Ukr.).
5. Pasychnychenko, A. V. (2017). Psychological peculiarities of leadership skills in early childhood. *Current research in the modern world: collection of scientific papers of the XXIV International Scientific Conference*. (Pereyaslav-Khmelnytsky, April 26–27, 2017). 5 (25), 22–25.
6. Kolosova, O.V. (2014). The collective as a factor of social formation of personality of the senior preschooler. *Scientific issues of Vinnytsia State M.Kotsyubynskiyi Pedagogical University. Section: Pedagogics and Psychology*, 2, 31–35.
7. Rogal'skaya, I.P. (2008). Socialization of a personality in preschool childhood: nature, peculiarities, maintenance. Monograph. Kyiv: Millennium.
8. Tereshchenko, O.G. (2018). Formation of humanistic orientation in communication of pre-schoolers. *Achievements of science and education*. 10, 58–61.
9. Bekh, I.D. (2003). Personality-oriented approach: theoretical and technological foundations. Kyiv: Lybid.
10. Children and Society: Specific traits of socialization of preschool and primary school age children: Monograph (2006). In N.V. Havrysh (General Ed.). Luhansk: Alma-Mater.

PASICHNICHENKO Angela,

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Preschool Education Department, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

KOVALEVSKA Nataliya,

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool Education, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

WAYS OF FORMING CULTURE OF INTERPERSONAL INTERACTION IN CHILDREN UNDER THE CONDITIONS OF PRESCHOOL EDUCATION

Summary. Introduction. The relationship between peers is an important factor in the formation of the preschooler's personality. However, it is not always constructive and non-conflict, which is evidence of the lack of formation of a sufficient level of culture of interpersonal relationships.

Purpose. The purpose of the article is to cover the theoretical and methodical aspects of the formation of the culture of relationships among the senior pre-schoolers under the conditions of pre-school education.

Methods. In the course of the study, methods of theoretical analysis and data generalization, observation, sociometric experiment, interview, and questionnaire were used.

Results. It is noted that the culture of interpersonal interaction is an integral compound formation. Its structural components are the individual's knowledge about rules, norms, principles of interaction, realization of practical skills, the internal desire to organize his/her individual behavior, which allows to make constructive relationships, to reach the agreement in common activities and to solve common tasks effectively.

Theoretical knowledge of moral norms and rules of interaction is very limited in most pre-schoolers. They are low-skilled, need prompts and help from an adult to make positive relationships. A significant percentage of children (19%) have apparent difficulties in communicating with

their peers, use negative forms of interaction, which is a consequence of not only psychological age peculiarities, but also the inadequate level of formation of the culture of interpersonal relationships. Teachers and parents need to increase their competence on this issue.

Originality. Formation of the culture of interpersonal relationships among pre-schoolers supposes systematic and consistent work on creating the optimal conditions for the involving children into cognitive activities in mastering the body of knowledge about the rules of the culture of relationships, the formation of skills and behavior habits, and the development of individual qualities that will promote following these rules.

Conclusion. Establishing productive business and personal contacts of pre-schoolers with peers is possible in the presence of a certain level of interaction culture. A required condition for using the tasks of forming the interaction culture is the purposeful mastering the theoretical and practical rules, norms of interpersonal relationships and cooperation of all participants of the educational process in this direction.

Keywords: interaction; pre-schoolers; culture of interpersonal interaction; family; pre-school educational establishment.

Одержано редакцією 11.05.2019
Принято до публікації 31.05.2019